

Vetekornets lag

Till dialogen mellan naturvetenskap/darwinism och kristen tro

HOLSTEN FAGERBERG

*Holsten Fagerberg, professor emeritus i etik, Uppsala, har som särskilt fokus etiska frågor och relationen mellan teologi och naturvetenskap. Han är kyrkohistorisk genom att som den förste ha förordat kyrklig välsignelse över samkönade relationer i Biskopsmötets utredning 1974, publicerad i *De homosexuella och kyrkan*. Han medverkade i "Den dolde artisten. Om darwinism, skapelse-tro, mening och slump" (2003) och i STK senast i nr 3/2007 med artikeln "Den undanträngda frågan".*

Är en dialog mellan naturvetenskap och kristen tro överhuvudtaget möjlig? Det är den fråga vi ska söka svar på i den här artikeln. Jag vill argumentera för att naturvetenskapen och den kristna religionen, från olika utgångspunkter, har förhållandet mellan död och liv, kaos och kosmos som ett gemensamt ämne att reflektera över. Detta centrala nytestamentliga tema är förberett redan i naturen. Det bör då inledningsvis påpekas att 'kaos' i vårt sammanhang inte används i strikt naturvetenskaplig betydelse, så som det definieras i modern kaosteori, utan som ett symbolord, nära besläktat med begreppet 'död' och som uttryck för naturens och människolivets sköra bräcklighet. I Johannevangeliet formuleras temat som vetekornets lag.

Naturvetenskapen och livsåskådningen bearbetar helt skilda frågeställningar men som Ulf Danielsson skriver i sin bok *Den bästa av världar* (2008) tillhandahåller naturvetenskapen "förutsättningar för världsåskådning" (s 232). Han är då i gott sällskap med Linné, fysiko-teologerna, i viss mån Darwin, uttryckligen med Dawkins och många andra. Linné påstår t ex:

Ändamålet med jordens skapelse är Guds ära, uppenbar av naturens verk, genom Människan ensam. Det är därför den absolut största lönen för allt arbetet att få en allt bättre kunskap om Naturen. Ty någon bättre användning av denna kunskap finnes ej...än att den sysselsätter människan med dess storhet och att den odlas icke med tanke

på lön utan på grund av det underbara den rymmer.¹

Motsatsen gäller också. Nobelpristagaren Steven Weinberg skrev: "Ju mer begriplig världen ter sig, desto mer meningslös förefaller den".² Olika svar men med den gemensamma nämnaren att naturvetaren riktar frågor till religionens företrädare och vice versa.

Uppgiften är alltså att något belysa och lämna ett förslag till en meningsfull dialog utifrån den vetekornets lag som på olika sätt råder både i naturen och den kristna religionen. Lagen som är grundläggande för den kristna livsåskådningen har sin sina rötter i naturens motsats och samspel mellan död och liv.

Erik Johan Stagnelius skrev i sin dikt *Vän i förödelsens stund* att "kaos är granne med Gud". Ur båda perspektiven kan var för sig olika livsåskådningar utvecklas. Läggs tonvikten på naturens ordnings/kosmos-sida påverkar det livsåskådningen i en helt annan riktning än om naturens mörka sida med lidande och död sätts i centrum. Men det motsatta förhållandet gäller också; beroende av den livsåskådning man omfattar skärps blicken antingen för naturens negativa eller positiva sidor.

¹ Carl von Linné, *Om undran inför naturen* 2005, 161.

² Citerat efter Ulf Danielsson, *Den bästa av världar* 2008, 232. 'Världsåskådning' och 'livsåskådning' används numera som liktydiga begrepp. Religion är en form av livsåskådning. *Realencyklopedin* 20, 128.

Naturen som kosmos

Alltsedan antik tid har det funnits en insikt om naturens grundläggande ordning och om samspelet i naturen mellan allt levande. Under upplysningstiden blev naturens sinnrikhet föremål för systematiskt studium av de s.k. fysikoteologerna. Ett av deras uttalade mål var att med hjälp av samtidens naturvetenskap påvisa sammanhang och strukturer i naturen.³ Carl von Linné är den främsta svenska företrädaren för den fysikoteologiska tanketraditionen. I naturen fann han spår av Guds skaparverk, de väckte hans förundran och födde lovsång till Guds ära. Gamla testamentet erbjöd honom en rad texter med samma tema i ett ofta upprepat mantra om den "Gud som har skapat himmel och jord".⁴

På grund av Linnés tidsbundna föreställningar är det frestande och lätt att förklara hela hans ansats som obsolet men man glömmar då bort den bestående kärnan i hans arbete, den påvisbara lagbundenheten, ordningen och jämvikten i naturen. I stället för att nöja sig med att påvisa dessa sammanhang ville Linné med naturens hjälp bevisa något som inte kan bevisas, tron på en Skapare. Under trycket av nya kunskaper och inträffade katastrofer skulle därför det mesta av den fysiko-teologiska traditionen spolas bort. En viktig person i detta sammanhang var Charles Darwin.

Men inte desto mindre är det angeläget att påminna om det kosmosperspektiv som levde kvar även hos Darwin, dels i form av det Naturliga Urvalet⁵, dels i hans egna och omfattande iakttagelser av naturens samspel mellan växter och djur.

Två skäl talar för att betrakta Darwins Naturliga Urval som en ordnande och bevarande kraft i tillvaron. Det var för det första kalkerat efter människans förmåga att genom selektivt urval skapa nya livsformer men det överträffar enligt

honom i det stycket människans förmåga att ta vara på nyttiga varianterna och föra dem vidare, för det andra var det hans insikt om det vi idag skulle kalla naturens ekologi.

Vad gäller den första punkten definierar han det naturliga urvalet som den princip "genom vilken varje lätt variant, om nyttig, bevaras"⁶ i motsats till kampen för tillvaron, som i Robert Malthus efterföljd stod för utslagningen. "Vi har sett", skriver han vidare, "att människan genom urvalet utan tvekan kan framställa goda resultat och anpassa organiska varelser till sin egen nytta genom *ackumulation* av de små men nyttiga variationer, som skänks henne genom naturens hand. Men det Naturliga Urvalet är...en kraft som ständigt är redo till handling och är oändligt överlägsen människans svaga ansträngningar, på samma sätt som naturens verk är överlägsna konstens."⁷ Om det Naturliga Urvalet skriver han metaforiskt, att det "dagligen och timme för timme granskar, över hela världen, de minsta varianter, förkastar de dåliga, bevarar och samlar alla de goda".⁸ Som vi ska se utgår fysikerna från naturens ordning och den finns som en dold förutsättning i Darwins evolutionsteori. Det som var nyttigt, idag tolkat som *fitness*, överlevnadsvärde, bevarades och fördes vidare genom det sexuella urvalet. I *The Descent of Man* (1874) erkänner han indirekt denna ordning genom medgivandet att han var påverkad⁹ av äldre än-

³ Wolfgang Philipp, *Das Werden der Aufklärung in theologiegeschichtlicher Sicht* 1957.

⁴ Genomgående används denna fras i Gamla testamentet om Gud som skaparen. I centrala gammaltestamentliga texter som Psaltaren och profetskrifterna spelar däremot tidsangivelserna i 1 Mosebokens två första kapitel ingen roll.

⁵ Se om detta: Holsten Fagerberg, *Den dolde artisten* 2003, 15-45 och Den undanträngda frågan i STK 2007/3, 130-138.

⁶ Citatet återgivet i *Den dolde artisten* 2003, 225, not 5: I have called this principle, by which each slight variation, if useful, is preserved by the term Natural Selection, in order to mark its relation to man's power of selection.

⁷ Originaltexten återfinns i *Den dolde artisten* 2003, 225 f, not 10.

⁸ Citaten återfinns i *Den dolde artisten* 2003, 19, not 10 och 226, not 13. Ytterligare ett exempel: Metaforiskt kan sägas att det Naturliga urvalet dagligen och stundligen världen över granskar det obetydligaste förändringarna och samlar upp det goda. *Över allt och när tillfälle erbjuds* arbetar det på varje organisms förbättring i förhållande till sina organiska och oorganiska livsvillkor. Citatet återfinns i Fagerberg 2003, 39.

⁹ *The Descent of Man* 1874, 61. Texten återgiven i *Den dolde artisten* 2003, 233. Samma problematik tangeras i Sverker Sörlin, *Den blinde skaparen*, 2009, 115: "Självt kallade /Darwin/ det för 'den gömda handen' *the hidden hand*, som verkade i den fortgående evolutionen.

damålsföreställningar, när han skrev sin bok om arternas uppkomst.

I likhet med Linné var Darwin en fenomenal iakttagare av det vi idag kallar naturens ekologi. Många orkidéer kräver besök av nattfjärilar för sin befruktning, styvmodersviolens och rödklövern behöver humlor till hjälp i samma syfte och även andra växter är helt beroende av humlorna för sin överlevnad. Det råder ett komplicerat samspel mellan död och liv i naturen. För sin fortlevnad är växter och djur beroende av varandra.¹⁰ Detta förhållande uppfattade Darwin lika klart som Linné och det förklarar med stor sannolikhet de kända slutorden i *Om arternas uppkomst* skrivna i Linnés anda, men hos Darwin mer återhållsamt formulerade:

Ur naturens krig, ur hungersnöd och död härör direkt det mest upphöjda vi kan föreställa oss, uppkomsten av de högre djuren. Det finns en storlagenhet i denna syn, att livet med alla sina mångtydiga yttringar *ursprungligen av Skaparen* andades in i endast några få former eller i en enda och att medan denna planet har fortsatt att kretsa runt i enlighet med gravitationens orubbliga lag, från en så enkel början ändlösa rader av de skönaste och underbaraste former har utvecklats och alltjämt utvecklats.¹¹

Insikterna om naturens ordning och samspel hör dock ingalunda enbart en förgången tid till utan lever under andra förtecken vidare inom den moderna ekologin, fysiken och kosmologin, som här blott kortfattat kan beröras.

Ekologin som läran om förhållandet mellan organismer och deras miljö är en ung vetenskap med en nästan explosionsartad utveckling och dominerade plats inom biologin. En rad avhandlingar har sett dagens ljus under de senaste årtiondena. Som redan påpekats har ekologin sina rötter hos Darwin, som med många exempel klargjort, hur växter och djur, ofta med långt biologiskt avstånd från varandra, vävs samman i ett nät av komplicerade förbindelser. Dagens

¹⁰ Charles Darwin, *Om arternas uppkomst* 2005, 56-59.

¹¹ Darwin 2005, 372. De här kursiverade orden lyder i originalet "having been originally breathed by the Creator" men översätts till svenska med den passiva verbformen "blästes en gång in i", senast i Staffan Ulfstrand, *Darwins idé* 2008, 31. Varför?

ekologi handlar om balansen mellan rovdjur och bytesdjur, mellan växter och de djur som livnär sig av dem, mellan människan och hennes miljö.

Den balans vi här talar om är dock inte statisk, den miljö i vilken växter, djur och människor har sin hemvist är stadd i ständig förändring. Arter lever och dör ut, död och liv samspejar och skapar tillsammans med naturliga variationer nya förutsättningar för livets utveckling. Men även människan deltar aktivt i dessa skeenden. Under de senaste 200 åren har vi människor spelat en allt större negativ roll för rubbningen av den ekologiska balansen. Genom att odla upp land, hugga ner skog, förorena vattensystem och luft, bygga fabriker, motorer och bilar har vi vållat och vållar stora störningar.¹²

Det andra området där förundran över naturens sinnrika ordning fortfarande lever stark är fysiken och kosmologin. Ulf Danielsson har skrivit två böcker på detta tema, *Stjärnor och äpplen som faller* (2003) och *Den bästa av världar* (2008). Om världen som kosmos har Danielsson mycket att berätta. Från Aristoteles har vetenskapen ärvt den bestående insikten "att det finns regelbundenheter i naturen, som gör den begriplig och att dessa kan avslöjas med hjälp av logik och förnuft".¹³ Denna djupliggande ordning är förankrad i matematiska naturlagar, utan vilka inget liv hade kunnat uppstå.¹⁴ Naturens symmetri är förutsatt inom fysiken. I den har man anat "eviga och omutliga lagar, baserade på matematisk nödvändighet, och kanske, rentav skönhet".¹⁵ Naturen älskar matematik¹⁶ och vi förundras över den "snillrikhet" med vilken kosmos satts samman. Men samtidigt betonar Danielsson skörheten i denna ordning. Världen är både kosmos och kaos, den är inte perfekt¹⁷, i grund och botten är den "luddig och osäker".¹⁸ Världsordningen är skör, styrd av kaos och tillfälligheter.¹⁹ Naturen är inte helt symmetrisk,²⁰

¹² W.H. Dowdeswell, *Djurens ekologi* 1963.

¹³ Danielsson 2003, 41.

¹⁴ 2003, 308.

¹⁵ Danielsson 2008, 64.

¹⁶ 2008, 69.

¹⁷ 2008, 106.

¹⁸ 2003, 83.

¹⁹ 2003, 135.

²⁰ Nobelpriset 2008 gick till japanen Yochiro Nambu för "upptäckten av mekanismen för spontant symme-

på makroplanet uppvisar den en kaossida, bl a i form av naturkatastrofer och mänskligt lidande som, i samspel med kosmos, har något att lära oss.

Kaos och kosmos i samspel och kamp

Kaos är granne med Gud skrev Stagnelius. Kaosperspektivets lidande och död var undanträngt hos fysiko-teologerna. Deras avsikt att med ändamålsorsaker bevisa Guds existens gjorde dem blinda för naturens mörka sidor och svarslösa inför en naturkatastrof som tsunamin i Lissabon 1755; deras bygge föll efterhand ihop inte minst genom Voltaires kritiska satir *Candide*, närmast riktad mot den tyske filosofen Gottfried Leibniz teodicé.

Hos Carl von Linné fanns likväl en klar uppfattning om att i naturen pågår ett allas krig mot alla.²¹ Djuren skyr ingen möda för att finna föda. Rovdjuren dödar sina bytesdjur, rovfågglarna andra fåglar. Maskar och insekter blir fåglarnas byte, stora fiskar äter mindre, och så fortsätter det i en lång kedja. Livets förutsättningar är andras död. Grymmast av alla är människan, som inte bara kräver växters och djurs liv för sin överlevnad. Inför anblicken av allt lidande och all förödelse som också på andra sätt ständigt pågår, blir den okunniga och oupplysta människan "hart när uppretad och förargad över att Gud, världsalltets byggmästare, behagat skapa en dylik, med så mycket elände belastad jord".²²

Dessa för en nutida människa helt uppenbara förhållanden av lidande, katastrofer och död får dock inget riktigt fäste hos Linné och ger honom inga skäl till tvivel och gudsförnekelse. Det finns åtminstone tre näraliggande förklaringar till hans ställningstagande: samhällets naturhushållning, Bibeln och naturvetenskapen.

tribrott i den subatomära fysiken". Efter Big bang skapades lika mycket materia som antimateria, och de båda borde då ha plånat ut varandra. Men genom ett symmetribrott – ett avsteg från den perfekta symmetrin – vann materien och möjliggjorde därmed hela universum.

²¹ Carl von Linné 2005, 95.

²² Ib., 19.

Linné levde i ett bondesamhälle. Han var från barndomen förtrogen med naturhushållningens jordbruk och boskapsskötsel. Nötkreatur, grisar och höns slaktades för att bli till mat åt hungrande magar. Erfarenheterna av växlingen mellan liv och död, och döden som livets förutsättning var många och väckte inga allvarliga frågor om naturens grymhet (fastän tanken tangerades som vi sett här ovan) och om djurens lidanden. Det måste helt enkelt vara så både för överlevnad och bibehållen jämvikt i naturen.

Bibeln var en levande bok i Linnés samtid. Av avgörande betydelse var hans allt mer omfattande kunskaper i *scientia naturalis*. Ju mer man förvärvar sig en solid kännedom om naturens lagar, desto klarare skall man upptäcka det beundransvärda i naturen, vilket beredde Linné "en nästan ofattbar njutning".²³ Denna känsla tar hos honom överhanden. Naturens mörka sida finns också men den infogas i ett större sammanhang, där döden väl har sin plats men inte ensamrätt.

Efter hand skulle likväl scenariet bli det helt motsatta. Naturens storslagna ljusa sida, som manade till lovsång och tillbedjan, förmörkades, naturens ordning blev ett undanträngt tema, lidandet, döden och naturens ofullkomlighet trädde i förgrunden. Biologerna fann inte längre anledning att prisa Gud som skapelsens upphov utan i stället framträdde skäl att förneka honom, med vittgående livsåskådningsmässiga konsekvenser. En början till denna förändring kan återföras till Charles Darwin.

Jag ställde tidigare frågan om sambandet mellan naturvetenskap och livsåskådning och fann att, ehuru helt olika till sin ansats, naturvetenskapen tillhandahåller förutsättningar för en livsåskådning.

Liksom Linné är Darwin ett bra exempel. Fastän *Om arternas uppkomst* är ett rent naturvetenskapligt verk väckte det omedelbart livsåskådningsfrågor till liv och de avhandlades i ett intressant brev från Darwin till hans amerikanske kollega Asa Gray, som jag strax återkommer till.

I *Om arternas uppkomst* anknyter Darwin direkt till Linnés beskrivning av det allomfattande krig för överlevnad och fortplantning som pågår i naturen. Denna kamp är nu ett huvudperspektiv

²³ Ib., 19.

(jämte det naturliga urvalet) och det banar väg för ett nytt paradig.

Vi skådar naturens anlete som ljuvt och leende, tycker oss ofta se ett ymnigt överflöd av näring. Men däremot ser vi inte eller glömmet bort, att de fåglar som sitter där och sjunger omkring oss i huvudsak lever på insekter eller frön, och alltså förintar andra liv. Vi glömmet i vilken utsträckning dessa små sångare och deras ägg och ungar faller offer för rovfåglar och andra rovdjur.²⁴

Denna mörka bild av naturen balanseras dock också hos Darwin med en annan. Det finns ett samspel mellan liv och död i "naturens hushållning" med allt vad denna inrymmer av knapphet överflöd, utplånande och fördelning". Om en enda organism fick föröka sig ohämmat, skulle jorden snart uppfyllas av dess avkomma. Människan med sin långsamma förökning skulle fördubbla sin numerär på tjugofem år och efter några tusen år skulle det inte finnas ståplatser för alla.

Allas krig mot alla i naturen innebär också lidande. Tanken vidrörs i *Om arternas uppkomst* och där svarar Darwin att individerna i naturens krig "inte känner någon rädsla att döden i allmänhet kommer snabbt och att de livskraftiga, de friska och lyckosamma oftast får överleva och fortplanta sig".²⁵ Men frågan gnagde och verbaliserades i ett svarsbrev till Asa Gray. Denne hade mottagit, läst och kommenterat Darwins nyutkomna bok i ett inte längre tillgängligt brev. Gray var en bekännande kristen och hade, kan man förmoda, vidrört de teologiska konsekvenserna av det Darwin skrivit om kampen för tillvaron.²⁶

De teologiska aspekterna på frågan är alltid plågsam för mig. Jag är förvirrad. Jag hade ingen avsikt att skriva ateistiskt men erkänner att jag inte lika klart som andra och själv önskade kunna göra, ser tecken på en plan (*design*) och godhet (*beneficence*) runt omkring oss. Jag tycker det för mig finns för mycket elände i världen och jag kan inte

övertyga mig själv om att en välvillig och allsmäktig Gud avsiktligt skulle ha skapat /stekeln/ Ichneumonidae i det bestämda syftet att den skulle livnära sig inuti levande fjärilslarver eller att kateten skulle leka med musen. Eftersom jag inte tror detta ser jag ingen nödvändighet i att ögat skulle vara direkt uttänkt (*designed*). Men vid åsynen av detta underbara universum och särskilt människans natur är jag inte heller nöjd med tanken att allting skulle vara ett resultat av rå styrka. Jag lutar åt att se på allt som ett resultat av uttänkta (*designed*) lagar men detaljerna, vare sig de är goda eller dåliga, är den s k slumpens verk. Men inte heller denna åsikt tillfredsställer mig *på något sätt*. På djupet känner jag att hela saken är för svår (*profound*) för det mänskliga intellektet. En hund skulle lika bra kunna spekulera över Newtons själsliv (*mind*).²⁷

Citatet i sin helhet uppvisar en Darwin i spänningsfältet mellan kaos och kosmos i naturen. Så snart den spänningen försvinner lämnas fältet fritt antingen för *intelligent design* eller för ateism. Detta åskådliggörs tydligt i Richard Dawkins *Livets flod* (1996), som Ted Peters också fäst min uppmärksamhet på.²⁸ Dawkins citerar ett kort utdrag ur Darwins brev till Asa Gray och understryker grymheten i stekelhonans sätt att livnära sig på levande fjärilslarver. Man vet inte på vilket sätt fjärilslarven är bedövd; är bara larvens rörelseförmåga och inte dess medvetande satt ur spel, skulle det vara ett tecken på naturens grymhet. Men naturen är inte grym konkluderar Dawkins, den är bara obarmhärtigt likgiltig. Kosmosperspektivet är alltså helt borta. Om naturen tidigare användes som ett tecken på förhandenvaron av en Skapare, tjänar den nu som argument för motsatsen. Lars Gustafsson²⁹ sammanfattar bra den moderna synen på världen ur ett kaosperspektiv:

²⁷ Francis Darwin, (utg), *Life and letters of Charles Darwin* 1888, vol. II, 310-312.

²⁸ Richard Dawkins, *Livets flod* 1996, 89 ff.

²⁹ Lars Gustafsson, *Fru Sorgesdahls vackra vitas armar* 2008, 202 - Till denna moderna syn på tillvaron kan också de tyska filosoferna Arthur Schopenhauer, Friedrich Albert Lange och Friedrich Nietzsche ha bidragit, i uppgörelse med Immanuel Kant. För de två sistnämnda, i anslutning till då gängse Darwintolkning, se Fredrik Agell, *Frågan efter livets mening* 2002, 121, 153 f och 160-165.

²⁴ Darwin 2005, 50.

²⁵ Ib, 62.

²⁶ Ted Peters har i *STK 3/2007*, 100 gjort mig uppmärksam på Darwins brev, men jag tolkar det på ett något annat sätt än han genom att återge ett större avsnitt.

Men var det inte snarare Gud som har behandlat människorna illa? Kunde man tänka sig en grymmare, mer cynisk värld än denna som han hade skapat. Med dessa insekter som förgiftar varandra eller efter kärleksakten äter upp varandra eller med sina spikbesatta penisar river upp honans vagina för att inga främmande gener någonsin skall kunna tränga in i hennes helgade domäner.

Alltifrån antik tid intill nutid har det alltså på olika sätt och med motstridiga resultat funnits ett samband mellan naturvetenskap och livsåskådning. Att detta tett sig så olika har sin grund i två omständigheter. Den ena har att göra med det dubbelansikte naturen uppvisar, det andra med en oklar gränsdragning mellan religion och naturvetenskap. Båda dessa förhållanden måste hållas i minne för att frågan inte ska hamna i återvändsgränder utan möjlighet till gemensamma överväganden och samtal.

Kaos och kosmos är de två aspekterna på naturen. De finns sida vid sida. Lika ensidigt som det är att förlora blicken för naturens skönhet och ordning, lika missvisande att glömma bort naturens mörka sidor av förintelse, naturkatastrofer, lidande och död. Det stora frågekomplexet om lidandet i världen har begrundats i olika teodiceer som dock aldrig har kommit fram till några slutgiltiga svar. Förmodligen är det så som Darwin skriver, att frågan är för svår för mänskligt tänkande. Vi känner bara en värld och den måste vi som människor både acceptera och reagera på. Inlevelse, medkänsla och medlidande är mänskliga sätt att förhålla sig till vår omgivning på; det är också omvitnat, hur dessa egenskaper finns hos de flesta och väcks till liv i svåra och utsatta situationer.

Liksom motsatsparet kaos och kosmos hör liv och död samman. Döden är ett uttryck för tillvarons mörka sida, livet till dess ljusa; de förutsätter varandra; hålls de samman blir perspektivet ett helt annat än om de skiljs åt. Både Linné och Darwin insåg dödens nödvändighet för livets fortbestånd. För att leva måste vi äta. Detta är en helt naturlig process, där döden står i livets tjänst. Det är svårt att generellt anlägga synpunkter på gott och ont i sådana sammanhang.

I synnerhet drabbar frågeställningen intagandet av animalisk föda. Den ingår normalt i människans kost och behövs för ett fullgott liv. I

jordbrukssamhället var djurhållningen självklar som en del i matproduktionen. Det som kan vara gott eller ont i ett sådant sammanhang handlar om skötseln av djuren och formerna för slakten. Att vanvårda djuren är en ondskefull handling, att utsätta dem för stress och lidande i samband med slakten är likaså såväl etiskt som moraliskt förkastligt. För den som accepterar samspelet mellan död och liv är ett sådant ställningstagande närmast självklart.

Även vegetarianerna lever under samma villkor. Den kost de intar har en gång levat, den har skördats och förvandlats till mänskoföda. Vegetarianernas ställningstagande är ett personligt val på alla sätt värt respekt men finner sin extrema form hos veganerna. Här har dubbelperspektivet på liv och död helt gått förlorat.

Om gränsdragningen mellan naturvetenskap och livsåskådning har jag redan skrivit. Konflikten uppstår, när religionen missförstår sin uppgift och ifrågasätter ofrånkomliga vetenskapliga rön om naturens ålder och livets utveckling under miljontals år. Naturvetenskapen i sin tur överskrider sina förutsättningar när den inte besinnar sin begränsning. Den besvarar inte frågor om naturens ordning, Guds existens, själva varat, varför något över huvud taget finns till och det subjektiva medvetandet.³⁰ Dessa begränsningar delar den förstås med religionen.

Därför blir det helt missvisande, när Staffan Ulfstrand³¹ ger sin senaste bok en materialistiskt livsåskådningsmässig inramning. Darwin skrev ett rent naturvetenskapligt arbete utifrån en ny teori om arternas uppkomst. Gamla paradigmet om jordens ålder och arternas uppkomst ersattes av nya, vad åldern beträffar redan förberett genom nya geologiska rön; vad som också utbyttes var en obsolet bibeltolkning, även den förberedd genom den vetenskapliga exegetiken.

Ytterligare en lärdom vi fått av vår genomgång är beroendeförhållandet mellan naturvetenskapliga insikter och konsekvenserna för livsåskådningen. Den lärdomen är avhängig av beroendeförhållandet mellan kaos och kosmos, som tecknar den sanna bilden. Ensidiga påståenden leder till ensidiga slutsatser. Kosmos finns

³⁰ Jfr Ulf Danielsson 2008, 232 och 247.

³¹ Darwins idé 2008, 13-20 .

som motvikt till kaos, utan kaos framträder en förvanskad bild av den tillvaro vi människor är hänvisade till. Men kosmos är lika nödvändig som balans mot den förtvivlan och meningslöshet som ofrånkomligt följer av en ensidig syn på tillvaron som uteslutande kaotisk. Kosmos står för ett hopp trots allt i det kaos alltför många människor är tvingade att leva i och som i Romarbrevets åttonde kapitel beskrivs som att skapelsen ”ropar som i födslovänder”.

Kaos och kosmos i Bibeln

Inledningsvis ställde jag frågan om förhållandena om något samband mellan naturvetenskap och kristen tro, som möjliggör en meningsfull dialog. Kondenseras frågan, så som vi gjort i det föregående, till en fråga om synen på livet och döden blir svaret ett otvetydigt ja. Den kristna religionen rör sig i samma spänningsfält som naturen mellan kaos och kosmos, här utvidgat till att gälla mellan ont och gott, sjukdom och hälsa, förtvivlan och tillit, död och liv. Korset som den kristna grundsymbolen handlar om detta tema. Jesus framlevde sitt korta jordeliv bland sjuka, blinda, döva, utanförstående och marginaliserade. Enligt Lukasevangeliets fjärde kapitel var han utsänd för att ”förkunna befrielse för de fångna och syn för de blinda, att ge de förtryckta frihet”.

För att förstå och förklara kristendomens kärnbudskap hämtar de nytestamentliga författarna analogier från naturen. I första Korintierbrevets femtonde kapitel utvecklar Paulus sina tankar om den kristna uppståndelse tron med en bild. Utan att bli nedlagt i jorden kan ett frö inte växa och förvandlas till något annat än det tidigare var.

Det som blir sått förgängligt uppstår oförgängligt.
Det som blir sått föraktat uppstår i härlighet.³²

Men det är främst Johannesevangeliet man bör vända sig till för att få temat belyst. Johannes kallas med rätta teologen bland evangelisterna, han är den som koncentrerar sin berättelse om Jesus till temat död och liv och de conse-

kvenser det får för kyrkan och enskilda troende människor. Från början till slut genomsyras hela evangeliet av temat och varieras med symboler, bilder och berättelser tagna från naturen, historien och samtiden.

Den lättast åtkomliga och mest välkända bilden är hämtad från naturen. Johannes skriver om vetekornet som kräver jorden som näring för att kunna gro, växa och ge skörd.

Om vetekornet inte faller i jorden och dör förblir det ett ensamt korn. Men om det dör ger det rik skörd. Joh 12:24.

Med liknelsen vill Jesus förklara sin förestående död som en förutsättning för det liv han med den initierar och skall ge vidare åt andra. Ur dödens kaos skall kosmos skapas.

En annan bild med samma syfte är lammet, en central metafor hos Johannes med rötter hos profeten Jesaja och i Gamla testamentets berättelse om uttåget ur Egypten. Hur central för Johannes metaforen ’lammet’ är framgår av dess förekomst både i evangeliets början och slut, den första gången i klarspråk, den andra mer fördold och därför svårare att upptäcka. Låt oss betrakta båda dessa ställen.

I evangeliets början presenteras Jesus överraskande två gånger som Guds lamm, i det ena fallet som ”Guds lamm som tar bort världens synd”, i det andra bara som ”Guds lamm”.³³ Varför, vad menas kan man med rätta fråga. Svaret måste hämtas från historien, närmare bestämt från den gammaltestamentliga berättelsen om påskhögtidens instiftande.

Den natt då den första påskmåltiden firades skulle israeliterna bryta upp till friheten från förtrycket i Egypten, vilket var förbundet med livsfara. Guds hjälp var av nöden. Påskalammet blod, struket på dörrposterna till de hus, där påskalammet åts, skulle skydda och möjliggöra uppbrottet till friheten.

Den natten skall jag/Herren/gå fram genom Egypten och döda allt förstfött i landet, både människor och boskap...Men blodet skall vara ett tecken på

³³ Joh 1:29 och 36. Uttrycket ”som tar bort världens synd” syftar förmodligen på den lidande tjänaren som ”bär mångas skuld” i Jesaja 53. Se René Kieffer, *Kommentar till Nya Testamentet* 1987, band 4A, 41.

³² 1 Kor 15:42-43.

husen där ni bor. När jag ser blodet skall jag gå förbi och det förödande slaget skall inte träffa er, när jag slår Egypten.³⁴

Meningen var alltså uppenbar för den som känner till den gammaltestamentliga bakgrunden. Påskmåltiden initierade befrielsen från förtryck och förnedring till ett liv i frihet. Jesus som Guds lamm antyder innebörden i hans jordiska gärning i livets tjänst, för vilken hans död var en förutsättning enligt vetekornets lag

Efter berättelsen om korsdöden återkommer lammsymbolen i en mer fördold form, bara som en notis, men också den mot en gammaltestamentlig bakgrund. Ensam av de fyra evangelisterna antecknar Johannes att Jesu ben inte krossades, när den döda kroppen togs ned från korset.³⁵ Återigen finns här en anspelning på den första påskmåltiden och föreskriften där om påskalammet ”att inget ben får krossas”.³⁶ Som ett påskalam stod Jesu död i livets tjänst.

Ett tredje exempel på hur huvudtemat död och liv, kaos och kosmos, varierar är bevarat i en överläggning i det judiska rådet, även denna unik för Johannesevangeliet.

Överstepräster och fariséerna kallade då samman rådet och sade: ”vad skall vi göra? Den här mannen gör många tecken. Om vi låter honom fortsätta börjar alla tro på honom och då kommer romarna och utplånar både vår heliga plats och vårt folk.” En av dem, Kajafas, som var överstepräst för det året, sade då till dem: ”Ni förstår ingenting. Ni fattar inte att det är bättre för er att en enda människa dö för folket än att hela folket går under.”³⁷

Att död och liv i samspel hör till kärnpunkten i det kristna budskapet ger Johannesevan-

³⁴ 2 Mos 12:12-13.

³⁵ Joh 19:32-33: Soldaterna kom därför och krossade benen på dem som var korsfästa tillsammans med Jesus, först på den ene och sedan på den andre. Men när de kom till Jesus och såg att han redan var död krossade de inte hans ben.

³⁶ 2 Mos 12:46 och 4 Mos 9:12.

³⁷ Joh 11:47-50. För att ytterligare understryka betydelsen av Jesu död återger Johannes två andra för evangeliet unika Jesusord: ”Jag/Jesus/är den gode Herden. Den gode herden ger sitt liv för fåren.” (Joh 10:11) och ”Ingen har större kärlek än den som ger sitt liv för sina vänner.” Joh 15:13.

liet ytterligare belägg för i de texter vi redan har stiftat bekantskap med. De har nämligen en fortsättning med konsekvenser för den kristnes vardagsliv och de två sakramenten dopet och nattvarden.

Liknelsen om vetekornet fortsätter med en kort antydning om dess konsekvenser för det kristna vardagen: ”Den som älskar sitt liv förlorar det, men den som i den här världen hatar sitt liv skall rädda det till ett evigt liv.” I en något mildare formulering återfinns samma tanke hos övriga tre evangelister: ”Den som mister sitt liv för min skull, han skall finna det.”³⁸ I överförd mening skall den kristne dö från sitt på sig själv fokuserade jag för att ställa det i Guds och nästan-kärlekens tjänst.

Den korta anteckningen i Johannesevangeliet om hur soldaterna förfor med Jesu döda kropp fortsätter med en ytterligare en unik notis. I stället för att krossa benen stack en soldat med sin lans upp Jesu sida varvid det rann ut blod och vatten.³⁹ Vattnet syftar här med stor sannolikhet på dopet, blodet på eukaristin, nattvarden, båda med bäring på Jesu död och uppståndelse. Man döps till Jesu död och uppstår metaforiskt med honom till ett nytt liv i efterföljelse; eukaristin gör hans död och uppståndelse till en nuhändelse varje gång den firas. Här finns en enhet mellan kroppsligt och andligt. Brödet och vinet som människans näring får en ny betydelse som Kristi kropp och blod, utgivna i döden för att människan ska leva.

Teodicén

Kristendomens centrala tema om döden och livet är som vi sett djupt förankrat i den verklighet vi känner till och är helt beroende av. Ingen kan vistas där utan föda och den mat vi och alla djur intar kräver åtkomsten av annat liv. Död och liv, kosmos och kaos existerar i samspel, de är varandras förutsättningar. Det verkar obarmhärtigt att något måste dö för att annat ska leva, det är en gåta men någon annan tillvaro känner vi inte till. Temat död – liv med sin förankring i vår

³⁸ De båda citaten återfinns i Joh 12:25 och Mt 10:39.

³⁹ Joh 19:34.

jordiska tillvaro tas upp i kristendomen, det utgör dess kärna och får där en fördjupad tolkning. Döden i sina olika betydelser i Bibeln och kristenlivet får en meningsskapande uppgift. Kaos övervinns av kosmos, livet segrar över döden. Detta perspektiv öppnar en särskild möjlighet för en på kristen tro grundad teodicé. Uppslag till en sådan finns i den inledande artikeln av Ted Peters i tredje häftet av Svensk Teologisk Kvar-talskrift 2007.⁴⁰

Hans utgångspunkt är evolutionen i form av en mekanisk slumpartad urvalsprocess i ett samspel mellan arv och miljö. Små gynnsamma varianter i det biologiska arvet ger en individ möjligheten att föra sitt genom vidare till ett kommande släkte. Det naturliga urvalet innebär enligt Peters, missvisande, en skoningslös urvalsprocess med lidande och död som följd. Många liv släcks tidigt ut och kommer aldrig till fullbordan för att andra ska få chansen att överleva. Naturen är obarmhärtig, evolutionen beskrivs som en klumpig, slumpartad process,⁴¹ det vi kallat kosmos, finns inte.⁴² Peters köper helt de nutida darwinisternas ensidigt negativa bild av naturen med ett undanträngt kosmosperspektiv.

Frågan som ska besvaras formuleras därför så: ”Var passar en nådig eller kärleksfull eller omtänksam Gud in i en evolutionär värld?”⁴³, som till sin karaktär är skoningslös och slumpartad och därför utan mening.

Ted Peters presenterar tre möjliga svar. Ett är det ateistiska, som dock ger utrymme för altruismen, ett andra handlar om den s.k. kenotiska teologin med innebörden, att Gud har avstått något av sin makt och därmed ansvaret för sin ofullkomliga skapelse för att lämna plats för människans fria vilja och val. Det tredje svaret, som han själv omfattar, benämner han korsets

och uppståndelsens teologi. Med hjälp av den tolkar han sedan evolutionen och det naturliga urvalet.⁴⁴

Mot bakgrunden av det redan skrivna är detta en bakvänd lösning. Förståelsen av den naturliga världen som ett samspel mellan kaos och kosmos är i stället utgångspunkt för den kristna teologins förståelse av samspelet mellan död och liv. Ett sådant förfaringssätt överensstämmer med det Johannes gör i sitt evangelium i de tidigare lämnade exemplen. Det är inte korset som tolkar vetekornet utan det Johannes kallar dess död möjliggör förståelsen av Jesu korsdöd.

Det hopp om ett nytt liv som den kristna tron förmedlar är förberett redan i skapelsen med återverkningar för teodicén. Ingen kan vara blind för de många former av lidande och förintelse som finns i naturen, men det gör skillnad om detta faktum förenas med naturens andra sida, som inger hopp, glädje och förtröstan. Det är väl omvittnat, hur mängder av människor återfår tröst och styrka genom att vistas i skog, vid hav eller på fjäll.

Man får inte underskatta det lidande som följer med livets naturliga villkor men inte heller – med Linné och Darwin i minne – dödens nödvändighet för att ge utrymme åt annat liv. Nutida darwinisters vinklade mörka beskrivning av naturen skapar en ensidig bild, som kosmosperspektivet korrigerar.

Den kristna teologin kan anknyta till dessa för alla välkända förhållanden och lämna ett självständigt bidrag som fördjupar förståelsen. De tidigare presenterade metaforerna och berättelserna i Johannesevangeliet klargör vad saken gäller. De hänvisar till en Gud som inte passivt betraktar tillvarons mörka sidor utan aktivt ingriper, inger hopp och tröst genom ord, sakrament och handlingar. Tyngden av detta program ökar genom sin anknytning till världen som både kaos och kosmos. Teodicén får här snarare ett praktiskt än ett teoretiskt svar.⁴⁵ Världen ser ut

⁴⁰ Evolution, Evil and the Cross STK 3/2007, 98-120.

⁴¹ Ib, 100.- Denna beskrivning av evolutionen och det naturliga urvalet kan jämföras med Darwins i noterna 9-12 här ovan.

⁴² Detta påstående måste dock nyanseras något, eftersom Peters har infogat ett kort avsnitt i form av en fråga: ”Is nature friend or foe” med svaret: ”Creation after all is a gift of God’s grace”. Det hänger dock i luften utan betydelse för tankesammanhanget i artikeln.

⁴³ STK 3/2007, 105: Where does a God of grace or love or care fit into an evolutionary world?

⁴⁴ Ib, 115: I will attempt to interpret the natural world in the light of the Theology of the Cross.

⁴⁵ Detta är i samklang med Lars Svendsen, *Ondskans filosofi* 2003,27: Det onda är inte i första hand ett teoretiskt utan ett praktiskt problem. Frågan om hur det onda kom in i världen, om det har en egen existens eller bara skall uppfattas som en brist, är mindre viktig än frågan om hur det onda kan förhindras.

som den gör, har gjort och kommer att göra.
Frågor om lidandet kvarstår men inte som en
förlamning utan som en impuls till ett nytt sätt
att tänka, leva och handla.

Summary

The Swedish poet Erik Johan Stagnelius wrote "chaos is the neighbour of God". With the help of this phrase, here defined as a relationship between death and life, the aim of the article is to seek a common starting-point for a dialogue between science and Christian faith. In an inevitable way life and death are twined together in nature. Without death of other living creatures, for example as food, no life can exist. In the Christian faith the same reality is central. This is in the article exemplified by texts from the Gospel of St John, and thereby (John 12:24) is formulated as *the law of the wheat corn*, also the title of the essay.